

Peter de Vos, Autonomie als protestantse waarde

Nederlands Dagblad, 29-05-2009

'Autonomie belangrijk voor jonge christenen', zo kopte deze krant onlangs naar aanleiding van een onderzoek dat is uitgevoerd door het lectoraat Morele Vorming van de Gereformeerde Hogeschool, waaraan ik leiding geef. We kunnen er waarschijnlijk rustig aan toevoegen dat ook 'oudere' christenen autonomie belangrijk vinden. We bepalen graag zelf hoe we ons leven inrichten. We hechten aan onze individuele vrijheid en kennen deze vrijheid ook aan anderen toe. We vinden het goed een eigen mening te ontwikkelen en zelfstandig in het leven te staan. Autonomie wordt daarom als een van de belangrijkste opvoedingsdoelen gezien. Ook onder christenen.

Maar zijn we daarmee niet ver verwijderd van de kritische opstelling van de christelijke traditie ten opzichte van autonomie-idealen? Stelden gereformeerde voormannen tegenover de menselijke autonomie niet de theonomie, de gedachte dat God en niet de mens ons de wet stelt? Is autonomie wel te verenigen met het christelijke geloof? Het hangt er maar vanaf wat we onder autonomie verstaan. Ik denk zelfs dat autonomie gezien kan worden als een typisch protestantse waarde, maar dan moet deze wel nadrukkelijk onderscheiden worden van gebruikelijke opvattingen van autonomie.

Autonomie als vrije zelfbepaling

Autonomie staat in onze tijd vooral voor zoiets als 'vrije zelfbepaling'. Volgens dit liberale idee mag ik zelf bepalen hoe ik mijn leven inricht. 'It's my life', zoals Bon Jovi in een hit van een aantal jaren geleden zong. Ik heb in deze opvatting niet alleen recht op zelfbepaling, maar kan mijn leven ook ontplooien in iedere gewenste richting. Maatgevend zijn mijn eigen subjectieve voorkeuren. Autonomie heeft veelal ook de betekenis van onafhankelijkheid. Wie autonoom is, laat zijn leven niet bepalen door wat anderen willen. Het autonome individu is een keuzemaker, die door niets anders geleid wordt dan door zijn eigen voorkeuren. Ik ben vrij om te doen wat ik wil, zolang ik anderen geen schade berokken, zo luidt het liberale beginsel dat hier perfect bij aansluit.

Voor de opvoeder betekent een dergelijk autonomie-ideaal dat hij het kind zo moet opvoeden dat het eigen keuzes leert maken en onafhankelijk wordt. De opvoeder moet 'onpartijdig' zijn. Hij scheidt slechts voorwaarden zodat het kind in staat gesteld wordt zelf keuzes te maken. In feite wordt autonomie dan al in het kind als vermogen verondersteld. Autonomie is dan niet een hooggestemd ideaal waartoe opvoeding en vorming nodig zijn, maar eerder een eigenschap die het kind al heeft. Ieder mens is immers autonoom aangezien ieder het recht heeft om zijn of haar eigen leven te bepalen.

Onhoudbaar

Ik denk dat een dergelijke opvatting van autonomie om meerdere redenen onhoudbaar en onwenselijk is. In de eerste plaats is het de vraag of autonomie in deze zin wel mogelijk is. Wij zijn geen abstracte keuzemakers die ons leven in iedere gewenste richting kunnen ontplooien. Om het eigen leven in te richten, maken we voortdurend gebruik van voorbeelden, modellen en morele oriëntaties die ons vanuit een sociale context worden aangereikt. De persoon wordt dus ten onrechte opgevat als een op zichzelf staand geïsoleerd individu dat losstaat van de invloeden uit de sociale omgeving. Zo wordt het individu onterecht tot een 'citizen of nowhere'.

Ieder individu bestaat echter pas in relatie tot de omgeving, de gemeenschap of de samenleving waarin het opgroeit. Bovendien maak ik mijn keuze mede in relatie tot mijn levensgeschiedenis, tot de persoon die ik nu eenmaal door geboorte, sekse, afkomst, ras, nationaliteit enzovoort ben. In de keuzes die ik maak, word ik dus in allerlei opzichten bepaald door biologische, psychologische en sociale factoren, die mij maken tot de mens die ik ben. Ik kan mijn leven daarom niet in iedere gewenste richting ontwikkelen.

Hoe irreal ook, toch is het idee van vrije zelfbepaling ons niet vreemd. Dat heeft te maken met onze opvatting van vrijheid. We zijn geneigd vrijheid vooral op te vatten als de afwezigheid van iets, namelijk gebondenheid. We denken dat vrijheid bestaat in zoiets als 'zelf weten wat ik doe' en vergeten dan dat we altijd met anderen samenleven. En dat samenleven stelt precies een grens aan mijn vrije zelfbepaling. Tegelijk vormen gemeenschap, traditie, samenleving en cultuur ook de ruimte waarbinnen ik mezelf als individu pas kan ontplooien. Van zelfbepaling kan pas sprake zijn als er een kader is van waaruit ik mijn leven kan bepalen. Hier komt natuurlijk nog bij dat christenen beseffen dat ze hun leven niet zelf in de hand hebben, maar als geschenk van God ontvangen. Het idee van autonomie als volkomen vrije zelfbepaling is daarom niet te verenigen met een christelijke visie.

Toch lijkt het me te verdedigen dat ook christelijke opvoeding en vorming gericht is op het ontwikkelen en bevorderen van autonomie. Autonomie vat ik dan niet op als een eigenschap die wordt verondersteld, maar als een hooggestemd ideaal dat je moet nastreven. Om zicht te krijgen op de aard van dit ideaal, moeten we terugrijpen op de oorspronkelijke betekenis van het begrip autonomie.

Autonomie betekent 'zichzelf (auto) de wet (nomos) stellen'. De cruciale vraag is om welke 'wet' het hier gaat. Is dat een wet die je 'uit jezelf haalt', zoals in de eerder genoemde opvatting van autonomie het geval is? Nee, zegt de autonomiedenker bij uitstek, Immanuel Kant. Autonomie betekent dat je juist niet je subjectieve voorkeuren en wensen volgt. Wie autonoom is, legt zichzelf een wet op die groter is dan hij zelf is. Je stelt jezelf namelijk onder een wet met een universele morele strekking. Deze wet kun je weliswaar zelf door het juiste gebruik van de rede bedenken, maar dat neemt niet weg dat het om een algemene morele wet gaat. Deze wet houdt volgens Kant kort gezegd in dat je verplicht bent te handelen volgens morele principes die voor ieder mens zouden kunnen gelden. Zo'n principe is bijvoorbeeld 'de waarheid spreken', want ik kan moreel gezien niet willen dat mensen liegen. Dus moet ik zelf ook niet liegen.

Autonomie heeft op deze manier de betekenis van morele zelfverantwoordelijkheid. Verantwoordelijk zijn in plaats van 'doen wat ik zelf wil!' Het gaat me nu niet om de ethiek van Kant op zich, maar vooral om de morele betekenis die hij toekent aan autonomie. Het is duidelijk dat deze hoogstaande vorm van autonomie niet zomaar gegeven is. Ze is veeleer een doel van morele opvoeding dat pas bereikt wordt in de volwassenheid, als het al ooit bereikt wordt. Autonomie als het vermogen om zelfstandig goede keuzes te maken en daar ook verantwoordelijkheid voor te dragen, is dus een hoog pedagogisch en moreel ideaal. Helaas is dit oorspronkelijke begrip van autonomie sterk aan slijtage onderhevig geraakt. We zijn autonomie gaan opvatten als een menselijke eigenschap, of minstens als iets dat zomaar binnen handbereik ligt.

Protestantse waarde

Hoewel het om een modern idee gaat, is autonomie als zelfverantwoordelijkheid ondenkbaar zonder de Reformatie. De Reformatie brak namelijk met het idee dat er hogere en lagere standen zijn in het geloof. Voor het heil is de gelovige niet aangewezen op de bemiddeling door de geestelijkheid. Iedere gelovige staat in een individuele verhouding tot God. Daar komt nog bij dat de gelovige God niet hoeft te zoeken in een bijzondere geestelijke roeping, maar Hem kan dienen in 'het gewone leven'. Voor de dienst aan God hoef je je niet terug te trekken in het klooster. Dat kan ook in het alledaagse leven van huwelijk en beroep. Geloof is niet iets waar alleen de geestelijken zeggenschap over hebben, nee, iedere individuele gelovige kan een persoonlijke verhouding hebben tot God. De reformatoren spraken van het 'ambt aller gelovigen'.

Deze stellingname heeft een enorme emancipatoire betekenis gehad. Iedere gelovige kon de Schrift verstaan en werd daarmee in wezen een mondig mens. Dat betekent natuurlijk niet dat je kunt doen en laten wat je wilt. Het gaat erom je leven in dienst van God te stellen. Daarbij kun je je niet verschuilen achter autoriteiten; je moet zelf voor God verantwoording afleggen.

De nadruk op de persoonlijke verantwoordelijkheid en het vrije geweten voor God is een wegbereider geweest voor het moderne idee van individuele autonomie, zij het dat deze idee gaandeweg steeds meer seculier werd opgevat. Ieder heeft het recht op een eigen leven en een eigen vrij geweten.

Ik pleit ervoor om autonomie weer op te vatten in de meer oorspronkelijke betekenis van zelfverantwoordelijkheid. De protestantse wortels van deze opvatting laten zien dat autonomie dan niet een tegenstelling hoeft te vormen met theonomie. Zo'n tegenstelling zou juist zijn wanneer je God en mens als concurrenten ziet: óf ik stel mijzelf de wet óf God stelt mij de wet. Zelfbepaling of godsbestuur. In de christelijke traditie is echter altijd het besef aanwezig geweest dat de mens ook zelf verantwoordelijk is, als rentmeester, als beeld van God, als medewerker van God. De mens is verantwoordelijk en stelt zichzelf in die zin de wet, zij het 'coram Deo', voor het aangezicht van God. Zo opgevat kan autonomie als een protestantse waarde gezien worden.

Daarbij moet nog wel een laatste kanttekening gemaakt worden. Autonomie als zelfverantwoordelijkheid blijft voor een protestant altijd een ideaal dat hij nooit helemaal bereikt. En dat zou wat mij betreft ook het pedagogische handelen moeten kleuren. Een kind, een leerling en ook een opvoeder en een leraar zijn niet autonoom, ze zijn hoogstens op weg om het te worden.

(Dr. Pieter Vos is lector Morele Vorming aan de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle)

Gert-Jan Segers, Het uiterlijk is belangrijker dan het innerlijk

Nederlands Dagblad, 07-05-2010

We zaten in een sessie over kleuren, dassen en pakken, en de kledingadviseuse ontmoette bij de Kamerkandidaten lichte scepsis. Dit waren mensen die het liever over de politieke inhoud hebben dan over de verpakking. Maar toen zei de stijladviseuse een waar woord. Ze vertelde dat je je kunt kleden zoals je je voelt, maar - en dat was haar punt - dat je je ook kunt voelen zoals je je kleedt.

De eerste optie slaan we doorgaans hoger aan, omdat we vinden dat we ons niet mooier moeten voordoen dan we zijn. Anders ben je al snel een patser.

Maar je innerlijke rust en zekerheid kunnen ook groeien doordat je uiterlijk een beetje verzorgd is. In dat geval helpt je kleding je om met meer zekerheid en overtuigingskracht je boodschap te verkondigen. Het is niet de manier waarmee ik ben opgevoed, maar ik zag dat ze een punt had.

Verliefd

We leven in een romantische cultuur waarin je innerlijk, je gevoel de maat der dingen is. Iets is pas goed als het goed voelt. Je gaat een relatie aan als je op elkaar verliefd bent en je verbreekt die als het gevoel er niet meer is. De Libelles die ik in m'n leven gelezen heb, bevatten ook nogal eens verhalen van vrouwen die 'nu eindelijk eens voor zichzelf hadden gekozen'. De schade die dat bij man en kinderen oplevert, is ondergeschikt aan het bevrijde gevoel dat zij er zelf aan over gehouden heeft.

En andersom zijn er nogal wat mannen die, als een karikatuur van zichzelf, na hun veertigste een vrouw ontmoeten met wie er onmiddellijk zo'n bijzondere band is. De films die we kijken - van Titanic tot English Patient - vertellen het ons keer op keer: niet je belofte aan je eigen man of vrouw is heilig, maar jouw verliefdheid op wie dan ook geeft de doorslag. Onze cultuur slaat eerlijkheid hoger aan dan trouw en je hebt daarom alle recht om een einde te maken aan 'de leugen van een slecht huwelijk'.

Omdraaien

Maar met de wijsheid van de adviseuse is het hoog tijd dat we de zaken eens omdraaien. Je bent namelijk helemaal niet gedwongen je te gedragen zoals je je voelt, maar je kunt je juist gaan voelen zoals je je gedraagt. Je houdt je eerst onvoorwaardelijk aan je huwelijksbelofte, zoekt de communicatie met je partner en daarna zou je gevoel zomaar terug kunnen komen.

Het romantische verlangen naar ervaring en de dwangmatige hang naar eerlijkheid, hebben ook gevolgen voor het geloof van veel mensen. Hoeveel Nederlandse christenen zijn er niet afgehaakt 'omdat ze niets meer voelden, omdat ze God niet meer ervoeren'? En hoeveel mensen hebben hun geloof niet aan de wilgen gehangen omdat ze zich niet geloviger wilden voordoen dan ze waren?

Voelen en doen

Het is de tragische uitkomst van een cultuur waarin de wispelturige mens het centrum van het universum is geworden. Het is natuurlijk een nogal weinig bescheiden gedachte dat het bestaan van de grote eeuwige God afhangt van het grillige gevoelsleven van een enkel sterfelijk mens op deze kleine aardbol. Alsof je God hele dagen moet voelen. Wonderlijk genoeg schiet God ons in onze zwakheid te hulp en heeft Hij ons een kerk en sacramenten gegeven.

Het zijn de uiterlijke rituelen die ons helpen om het geloof te 'doen' in plaats van alleen maar te voelen. En juist door het gaan naar de kerk, zingen van een lied, het zien en voelen van water, het proeven van brood en wijn, kan het gevoel soms zomaar volgen.

Gebedsriemen

Het verhaal gaat dat in een van de concentratiekampen in de Tweede Wereldoorlog Joodse rabbijnen samenkwamen om zich te buigen over de vraag of God schuldig was aan het drama dat de Joden overkwam. Na een lange en intensieve beraadslaging kwamen de geestelijken tot de conclusie dat God inderdaad schuldig was aan wat later de Holocaust zou heten. De almachtige God had dit kunnen voorkomen, maar had het niet gedaan.

Het oordeel was nog maar net uitgesproken toen een van de rabbijnen opmerkte dat het tijd was om te bidden. De gebedsriemen gingen om en de gebeden werden uitgesproken. En zo werd er uiterlijk aan God vastgehouden, zelfs op het moment dat innerlijk al het geloof was weggeslagen.

Deze rabbijnen lieten zien dat God groter is dan ons gevoel, zelfs groter dan onze diepste wanhoop.

Om de waarde van vrijheid te blijven zien, moeten we vasthouden aan de rituele herdenkingen van 4 en 5 mei.

Om ons een volk te kunnen blijven voelen, moeten we vooral met vlaggen blijven wapperen op Koninkinnedag en Prinsjesdag.

Om God weer te ervaren, moet je vooral dagelijks de Bijbel lezen, gebeden opzeggen, liederen zingen, brood en wijn proeven. En om van je man of vrouw te blijven houden, moet je omhelzen, zoenen en vrijen.

Het gevoel heeft soms een beetje hulp nodig.

(Gert-Jan Segers is directeur van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie)